Рафаэль МОСТАФИН,
язучы, әдәбият галиме, тәнкыйтьче, журналист

БЕРЕНЧЕ ЗАТТАН

Берничә еллар элек, туган илебез юлларында «КАМАЗ»лар әле яңа гына күренә башлаган чакларны якын дустым белән аның «Жигули»ена утырдык та шәһәр читенә чыгып киттек. Күзләрнең явын алырдай төскә буялган җитез «Жигули» алга ыргылучы машиналарның әле берсен, әле икенчесен куып уза. Аккош күле урманындагы төз буйлы озын наратлар йомылып кына артта кала, колак янында җил сызгыра...

Кинәт юлда шактый авыр йөк төягән «КАМАЗ» автомобиле күренде. Дустым акселераторга басты, машинасын уңга да, сулга да борып карады. Әмма файдасыз. «Ярар, – дип куйды ул үҗәтләнеп һәм үзен юатырга тырышып. – Хәзер юл үргә таба менәчәк, анда мин бу «КАМАЗ»га сәлам биреп кенә үтәрмен». Ләкин үргә күтәрелгәндә дә «КАМАЗ» тизлеген киметмәде, моңа кадәр сәгатенә 80-90 километр белән ничек куылган булса, шул ук рухта юлын дәвам итте. Дустымның көнләшүдән янган күзләрендә гаҗәпләнү чаткылары кабынды. «Менә, ичмасам, җилдерә.. » – диде ул телен шартлатып, шаккатудан башларын селеккәләп. – Бер нәрсә дә әйтә алмассың, дизель – куәтле. Ай-һай, җен кебек тарта!

Шундый сорау туа: «КАМАЗ» белән чагыштырырдай тагын нинди йөк автомобильләре бар? «КАМАЗ» төзелә башлауга бары тик дистә елдан артык вакыт узды, ә ул эшләгән йөк автомобильләре «крейсер тизлеге»н алдылар. «Правда» газетасында күптән түгел безнең өчен шатлыклы хәбәр басылган иде: «РСФСР дагы автомобиль паркының 13 процентын биләүче «КАМАЗ» машиналары хәзер барлык йөкнең 40 процентын ташыйлар...». Арттырып әйтү түгел, КАМАЗ комплекслары, тизлекне киметмәгән килеш, үр артыннан үргә күтәрелә бара: беренче һәм икенче чиратның сафка басуы, төп конвейерны эшкә җигү, ярдәмче цехларның ачылуы, һәм, гомумән, автозаводның тулысынча төзелеп бетүе. Болар гынамы соң! Карагыз сез офыктагы якты шәһәргә, таң шәһәренә... Илебездә иң яшь, иң матур шәһәр ул.

КАМАЗга багышланган әсәрләр дә хәзер күпмилләтле совет әдәбиятында үзенең лаеклы урынын тота. Үзәк һәм республикабыз нәшриятларында дистәләгән роман һәм повестьлар, төзелеш романтикасын чагылдырган киң колачлы поэмалар, төрле характердагы очерк җыентыклары дөнья күрде. Илебез театрларында берничә пьеса куелды, документаль фильмнар төшереп алынды, популяр җырлар иҗат ителде, шигырьләр исә меңәрләгән юллар белән исәпләнә.

Әлбәттә, бу – куанычлы хәл, әмма икенче яктан караганда, әлеге муллык бераз уйландыра да. Чак кына күз ташлап алган очракта да, КАМАЗ темасына өч төрле мөнәсәбәт сизелеп тора.

Беренче – публицистика. Бу төркемгә мин хисапсыз очерк, ә бәлки зур төзелеш турындагы беренче тәэсирләр салынган шигъри авазларны, шигырь-репортажларны да кертер идем.

Икенчесе – эпик жанрлар. Әлеге омтылышлар – чынбарлыктагы вакыйгаларны фәлсәфи кануннарга буйсындырып, гомумиләштерү дәрәҗәсенә ирешә алган повесть-романнарда, пьесаларда. Р. Солнцевның «Яшел калкулыкта кызыл ат» повестенда, С. Хәкимнең «Дәверләр капкасы» поэмасында, Д. Вәлиевның «Сиңа тормыш бүләк итәм» пьесасында тормышчан характерлар, кызыклы язмышлар, бүгенге көннең актуаль проблемалары күз алдына килеп баса. Авторлар тышкы яктан күренеп торган билгеләр белән генә мавыкмыйлар, алар кешеләрнең авырлыкларын җиңә-җиңә төзелешне җанландыруларын сурәтлиләр, шушы процесста төзелешнең дә кешегә тәэсир көчен, аннан ни рәвешле сынау алуын ачыклыйлар.

Өченчесе – лирика. Аның үзәгендә шагыйрьнең шәхси язмышын замандашлары башкарган зур эшләр белән чагыштырып карау ята. Күңел киңлекләре гигант төзелеш киңлекләре белән тәңгәлләшә. Биредә гомуми төшенчәләр интим кичерешләр аша аңлатыла.

КАМАЗ шагыйрьләренең 1981 елда Мәскәүдәге «Известия» нәшриятында басылып чыккан «Чаллы күгендә аккошлар» («Лебеди над Челнами») исемле җыентыгын нәкъ менә өченче төркемгә кертергә мөмкин.

Бу китапның «биографиясе» гадәти генә түгел. «Чаллы күгендә аккошлар»ның нәшрият планында булмавын һәм аның бары энтузиастлар тарафыннан гына эшләнүен әйтү дә моны ачык дәлиллиләр. Китап КАМАЗны шефлыкка алган һәм төзелештә даими пост булдырган «Новый мир» журналы редакциясе хезмәткәрләре булышлыгы белән дөнья күрде. Җыентыкның редакторлары журналның җаваплы секретары Феодосий Видрашку һәм шул ук редакциянең әдәби хезмәткәре Арво Метс. «Известия» хезмәткәрләре китапны эш сәгатеннән тыш җәмәгатьчелек тәртибендә җыйганнар, верстка ясаганнар һәм бастырып чыгарганнар.

Ләкин китапның тарихы күп елларга алданрак – әле завод һәм шәһәр булачак урында экскаваторчылар беренче чүмеч балчыкны актарып ташлаган чаклардан ук башлана. Шул көннәрдә ВЛКСМ шәһәр комитетының элеккеге агач бинасына әдәби түгәрәк членнары җыйналалар. Аларны, монда әлбәттә, шигърияткә мәхәббәт кенә түгел, КАМАЗ шигырьсез төзелмәскә тиеш дигән инану да китергәндер. Иске Чаллы тирәсендә кар күмеп киткән басуларга беренче казыклар какканда, күккә ашачак йортларның нигезләренә беренче ташларны салганда геодезист Мәхмүт Газизовның (ул биредә КАМАЗ төзелә башлаган көннән), ремонт-инструмент заводы төзелешендә плитә җәюдә эшләүче Инна Лимонова, балта остасы Евгений Кувайцев, бетон-эремә заводы эшчесе Сәлимә Шәрипова һәм башка бик күпләр үзләренең КАМАЗ турындагы тәүге шигъри юлларын иҗат иттеләр.

Ул – вагоннарда һәм палаткаларда төн уздырган чаклар, сазга-пычракка батып эшләгән данлы көннәр иде. Юллар әлегә салынмаган, көзге пычракларда машиналар «муеннан» сазга чума, экскаватор казыган чокырларны яңгыр суы күмеп китә... Ә кыйммәтле материаллар илебезнең һәр тарафыннан һаман агыла тора, аларны кабул итәргә, бушатырга, урнаштырырга, гамәлгә кертергә кирәк.

«Чаллы күгендә аккошлар» китабындагы шигырьләр нәкъ менә брезент палаткаларда, вагоннарда яшәгән романтиклар тарафыннан язылган да инде. «Без үзебезне спецовка, сырма, резина итекләр киеп йөрергә хөкем иттек. Троллейбусларны вахта машиналарына алыштырдык». – КАМАЗга Чиләбе шәһәреннән килгән Инна Лимонова бер шигырендә шундыйрак фикер әйтә. Аны бирегә нинди уй-хыяллар чакырган?

Аның яшьтәшләрен нинди уй-теләкләр йөртсә, шагыйрә дә шул хисләр белән яши:

Күңелемә бер таяныч эзләп,
Сиңа таба, Чаллы, йөгердем.
Кеше арасында «Мин – кеше!» – дип
Расларлык көчләр бир иде ң.

(Хәйдәр тәрҗемәсендә)

Хисләрнең кайнарлыгы соңрак та, «дала учында зәңгәрсу шәһәр» калкып чыккач та сүрелүне белми, ул һаман да «кояш керфекләре» иркәләгән, «алиһәләре иртүк уянып, асфальтны итекләре белән шакып йөргән» шәһәргә карап соклана (Вл. Потапов). Традицияләрнең дәвам итүе – җыентыктагы төп мотивларның берсе:

Кем ялгыша: «Көрәш тынды..» – диеп?
Атомташлар алда, алда – БАМ.
Якты ала БАМнар, Атоммашлар
КАМАЗларда туган таңнардан.

(Мансур Сафин)

Традицияләр дәвамы – намуслы хезмәттә. «Маңгай тирен чык тамчысы» итеп күргән тимерчелек цехы слесаре Ю. Малков хезмәткә дан җырлый («Гасырларны өя тупас куллар, кирпечләрне өя сак кына...»). Евгений Кувайцев та шул ук фикерне куәтли: «Чынбарлык итик хыялны, – кайда эшләр күбрәк, иңгә иң куеп басыгыз – фидакарьләр кирәк!»

Җыентыкның тагын бер кыйммәтле ягы шунда: биредә әсәрләре белән катнашучы авторларны һәркайсы бөек төзелешкә азмы-күпме үзенең көчен куйган – кирпечләр тезгән, юллар салган, җир казыган, деталь кырган, тимер эреткән... Шигырьләр белән танышканда да шуны искәрергә мөмкин: әйтерсең, биредә төзелеш үзе шагыйрь булып сөйли, шагыйрь булып, һәм – беренче заттан.

Әлбәттә, КАМАЗга килгән һәр кешенең юл чатларында эленеп торган плакат-щитларны күргәне бардыр, ул щитларда – КАМАЗ шагыйрьләренең шигырьләре. Әлеге шигъри лозунглар үзләренең поэтик көче ышанычлы булулары белән күңелне җәлеп итәләр.

Еллар үтү белән әдәби берләшмәдән мөстәкыйль ике түгәрәк аерылып чыкты татар шагыйрьләренең «Ләйсән» һәм рус телендә язучыларның «Орфей» түгәрәкләре. Яшь шагыйрьләр тулай торакларда һәм клубларда, кызыл почмакларда һәм турыдан-туры төзелеш мәйданнарында эшче яшьтәшләрен үз әсәрләре белән таныштыралар. Аларны һәрвакыт алкышлап каршылыйлар: чынлап та, төзелеш өчен чит-ят кешеләр түгел ич, үз кешеләр!

КАМАЗга барган саен, мин «Ләйсән» һәм «Орфей» утырышларында булырга тырышам. Беренче карашка ук аларның кызу канлы һәм сүзне турыдан бәреп әйтергә яратуларын искәртергә мөмкин. Яшь шагыйрьләр төрле авторитетлардан куркып кала торганнардан түгел, кирәк икән, күңелләрендәге барлык уйларны сибеп ташларга да күп сорамыйлар. Алар белән сөйләшеп, бәхәсләшеп утыру кызык. Чак кына ясалма сүз дә яшь шагыйрьләрне чыгырыннан чыгара.

Җыентыкта катнашкан һәр шагыйрь профессиональ дәрәҗәгә ирешкән дип әйтергә җыенмыйм. Күбесе әйбәт журналистлар булып китте, кайберләре исә һаман да төзелештә һәм заводларда эшләрен дәвам итәләр. Ләкин шигърият белән дуслашу һәммәсенең дә күңелендә тирән эз калдыргандыр дип уйлыйм. Һәрхәлдә, шигърият аларның күңелләрен рухи яктан баеткандыр, матурлыкны аңларга өйрәткәндер, тормышларына кызыклы вакыйгалар өстәгәндер.

Мактау сүзләренә генә бирешмичә, үзләренең көчләрен реаль мөмкинлекләр белән дә чагыштырып карау кирәктер, бәлки. Шуңа күрә җыентыктагы кайбер кимчелекләргә дә тукталып үтәсе килә.

...Хәзер инде КАМАЗ төзелешендә шагыйрьләрнең зур гына төркеме оешып килә дип ышанып әйтергә мөмкин. Чаллыда Язучылар союзының мөстәкыйль ачылу да андагы яшь шагыйрьләрнең күпмилләтле совет әдәбияты мәйданына чыгуына булышлык итәр.

Татар шагыйрьләреннән Мәхмүт Газизов белән Хәниф Хөснуллин әсәрләрен аерып куярга теләр идем. Укучылар арасында исеме еш яңгырамаган Сәлимә Шәрипованың да каләменә өмет багларга кирәк. Рус телендә иҗат итүчеләрдән шагыйрә Инна Лимонованың уңышлары байтак. Күрәсең, җыентыкта иң күп урынның әлеге шагыйрәгә бирелүе дә юкка гына түгелдер. Әмма соңгы елларда Инна Лимонованың шигъри ачышлары шактый кимеде. Китапта Николай Алешков белән Павел Юлаев та күләмле генә шигъри цикллар белән катнашканнар. Аларның иң мөһим нәрсәне үзләштерүләре сизелә: дөньяга үзләренең карашлары бар, сүз белән эш итә беләләр.

КАМАЗ шагыйрьләреннән күбесе яшь язучыларның YII Бөтенсоюз киңәшмәсенә барып кайттылар. Бишесе Мәскәүдәге М. Горький исемендәге әдәбият институтында укый. Белемгә омтылыш тагын шундый өмет уята: шагыйрьләрнең «Беренче карлыгачлар» ыннан соң башка җыентыклары да дөнья күрер. Шикләнмичә әйтергә мөмкин, КАМАЗ шагыйрьләргә мохтаҗ, әмма ул шагыйрьләрне үзе үстерә. Һәм алар, авыр йөк төялгән «КАМАЗ»лар кебек, әдәбиятта үсеш тизлекләрен киметмәсләр.

// Казан утлары. – 1982. – № 2. – Б. 179-181.